

I.2

Etika v psihologiji: osnovni koncepti in načela

Vita Poštuvan

Povzetek

Ljudje imajo različne potrebe, interese, stališča, politične pripadnosti. Zato so tudi njihovi odgovori na vprašanja »Kakšen je primeren način reagiranja?« ali »Kaj je dobro (v določeni situaciji)?« lahko različni. Za nekatera področja velja družbeni konsenz, kaj je dobro in kaj slabo, in v teh situacijah imamo navadno najmanj dvomov, kako je (ali bi bilo) pravilno ravnati. Za strokovno delo na področju psihologije je pomembno, da vedenja strokovnjakov niso prepuščena le osebnim etičnim standardom, temveč sledijo poklicni etiki. Za razumevanje etično občutljivih situacij je pomembno poznavanje osnovnih pojmov o etiki na splošno ter, specifičneje, uporabi le-teh znotraj psihologije.

Ključne besede: etični princip/načelo, etična zavest, etična praksa, etično občutljiva situacija, modeli razreševanja etičnih dilem, etična odločitev

Uvod

Ljudje imajo podobne ali različne potrebe, interese, stališča, politične pripadnosti. Zato so tudi njihovi odgovori na vprašanje, kakšen je prime-

Poštuvan, V. (2023). Etika v psihologiji: osnovni koncepti in načela. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 47–55). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.47-55>

ren način reagiranja v določeni situaciji, lahko podobni ali različni. To je odvisno od teme, ki jo naslavljamo, in drugih okoliščin. Za razumevanje etično občutljivih situacij in naslednjih poglavij te knjige je potrebno poznavanje osnovnih pojmov o etiki na splošno ter, specifičneje, uporabi le-tih znotraj psihologije. Predstavitev slednjega je namen tega poglavja.

Osnovni koncepti povezani z etiko v psihologiji

Etika se »ukvarja s tematiko človeškega hotenja in ravnanja z vidika dobrega in zlega, moralnega in nemoralnega« (Sruk, 1995, str. 108). *Moralna filozofija* je veja filozofije, ki se ukvarja s preučevanjem moralnosti, teorij sprejemanja etičnih odločitev in razlogov za primerno (torej etično) ravnanje. Vključuje sistematizacijo, obrambo in zagovarjanje stališč ter priporočila vzorcev pri odločanju za pravilno in napačno ravnanje (Klampfer, 2003). O etiki in moralnosti je več napisanega v poglavju »Osnove etike in moralne refleksije« v pričujoči monografiji (Grušovnik, 2023). Moralna filozofija daje intelektualno osnovo razpravljanju o pravilih ravnanja, pri čemer poskuša iz diskusije izvzeti čustvene vidike prepričanj. *Etične vsebine* zajemajo široko paleto z etiko povezanih konceptov, ki so pojasnjeni v tem poglavju. Zajemajo tudi vsebine, ki se nanašajo na reflektiranje etičnih dilem oz. primerov iz prakse.

Skupna etika predstavlja etični vidik družbe kot celote in aktualni moralni kontekst etično občutljivim situacijam. Prepoznamo jo lahko v stališčih, predsodkih in pomenih posameznega pojava in v načinih, kako se o teh pojavih diskutira v javnosti. Diskurzi skupne etike predstavljajo željo po moralnem konsenzu v določenem času in prostoru. Ker je skupna etika časovno in prostorsko zamejena, se jo lahko tudi empirično preučuje, in sicer najpogosteje z raziskavami o tem, kaj ljudje čutijo, menijo ali naredijo v povezavi z določenimi vrednotami. Tudi politične kampanje, volitve, javna mnenja in drugi vidiki socioloških raziskav pogosto zrcalijo skupno etiko (Ovreeide, 2008). Za nekatera področja velja družbeni konsenz, kaj je dobro in kaj slabo, vendar nekateri avtorji dvomijo, da koncept skupne etike sploh obstaja, saj je nemogoče kolektivno strinjanje o vseh etičnih vprašanjih.

Osebna etika je rezultat posameznikove socializacije in izkušenj, povezanih z moralnimi vprašanji. Vključuje tako kognitivni kot čustveni vidik pa tudi posameznikov temperament in druge značilnosti. Presojanje vedenj kot pravilnih ali napačnih poteka ves čas našega delovanja, in sicer tako v zasebnem življenju kot strokovni praksi. Osebnih stališč, vrednot

in pristranosti se mora psiholog dobro zavedati, da lahko uvidi, kako te vplivajo na njegovo strokovno delo. Vendar osebna etika predstavlja predvsem vir občutljivosti za prepoznavo etično občutljivih situacij. Pogosto se takšna prepoznava zgodi na čustveni ravni, ko ima nekdo občutek, da nekaj v situaciji (ravnanju) ni v redu (Ovreeide, 2008).

Poklicna etika predstavlja pravila sprejetega vedenja, ki so primerna za posamezno stroko, in s tem povezana relevantna etična načela. Poklicna etika in njena implementacija predstavljata način, kako se uravnovesi, popravi ali spremeni impulze osebne etike, ki so navadno v ozadju posameznikovega odzivanja, in se zagotovi pravilno strokovno ravnanje. Zato je ključno na eni strani poznavanje poklicne etike, načel ter etičnih standardov in na drugi njihovo reflektiranje. Pogosto se poklicna etika zrcali v etičnih kodeksih in etičnih načelih (Ovreeide, 2008).

Etična načela (ali principi) v psihologiji predstavljajo vrednote, ki usmerjajo in urejajo poklicno ravnanje psihologov, *kodeksi poklicne etike* (v vsakdanji praksi pogosto poimenovani kot etični kodeksi) pa so izobraževalna in regulativna orodja, ki spodbujajo najboljše vrednote poklicne prakse. Pomagajo graditi identiteto poklica in spodbujajo homogeno in visokokakovostno opravljanje poklica. *Smernice v etiki* (pogosto poimenovane kot etične smernice) predstavljajo okvir odobrenih nasvetov, ki znotraj specifičnega področja usmerjajo in/ali podpirajo dobro poklicno prakso psihologov (EFPA Board of Ethics, 2023). Ne glede na to, v kakšnih okoliščinah psiholog opravlja svoje delo, ali je član strokovnih združenj ali ne, in ne glede na to, ali v sistemih oz. državi obstajajo regulatorni sistemi (npr. zakoni, licence) za delo psihologov, morajo biti etična načela ključno vodilo pri delu psihologa.

Etična zavest predstavlja sposobnost prepoznave etično občutljivih situacij in dilem, njihovo kritično analizo, vrednotenje, tudi morebitno spreminjanje lastnih moralnih sodb ter zavedanje učinka lastnih stališč na življenja drugih zaradi svoje strokovne vloge (Türegün, 2018). Podobno etično zavest definirajo tudi Butterfield idr. (2000), in sicer kot posameznikovo prepoznavo, kako lahko neko ravnanje, ki je v konfliktu z etičnimi standardi, vpliva na interese, dobrobiti ali pričakovanja drugih. V psihologiji je etična zavest bistvenega pomena, saj psihologom omogoča sprejemanje premišljenih odločitev in izogibanje neetičnemu vedenju. Etična zavest zahteva razumevanje etičnih načel, vrednot in pristranskosti, ki vodijo psihološko prakso, ter sposobnost prepoznavanja in obvladovanja etičnih dilem, ki se lahko pojavijo v poklicnem okolju. Z drugimi

besedami, predstavlja ponotranjena poklicna etična načela. Gojenje etične zavesti ni pomembno le za začetnike na poklicni poti, ampak tudi (ali včasih še bolj) za izkušene strokovnjake, katerih delovne prakse lahko postanejo rutina.

Etična praksa predstavlja uporabo etičnih načel in vrednot v strokovnem delu. Od psihologov zahteva, da vzdržujejo poklicne meje, varujejo zaupnost podatkov ter spoštujejo pravice in dobrobiti uporabnikov njihovih storitev. Vključuje kontinuirano samorefleksijo in samonadzor z namenom zagotavljanja skladnosti strokovnega ravnanja z etičnimi načeli ter vrednotami. Na etično prakso psihologov vpliva vrsta raznolikih in kompleksnih dejavnikov, kot so osebna etika (osebna prepričanja, stališča in vrednote), delovno okolje, odnosi z drugimi psihologi (Weinberger, 1989; Pettifor idr., 2010) pa tudi stopnja usposabljanja in izkušenj ter specifična narava etično občutljive situacije ali dileme (Weinberger, 1989). Konceptualno bi etično prakso lahko razumeli kot *etično kompetentnost*, ki združuje znanje o pravih načinih ravnanja in njegovo uporabo v praksi (Hemberg in Hemberg, 2020)

Etično občutljive situacije (v tej monografiji) predstavljajo tiste okoliščine, ki vzbujajo negotovost glede korakov najprimernejšega strokovnega ravnanja. Ne gre nujno za konflikt načel (kar opredeljuje etične dileme), ampak bolj za nejasnost in tenkočutnost implementacije določenih strokovnih načel ali vrednot. Etično občutljive situacije se navadno pojavljajo tudi v ideološko in vrednotno bolj zaznamovanih temah ali tam, kjer je več razkorakov med osebno in poklicno etiko.

Etične dileme so opredeljene kot situacije, v katerih obstaja konflikt med dvema vrednotama ali etičnima načeloma oz. je težko presoditi, katero načelo predstavlja boljše ravnanje (Lindsay in Clarkson, 1999). Za psihologe lahko etične dileme predstavljajo velik intelektualni, čustveni, medosebni in socialni izziv (Rossiter idr., 2002). Kljub izjemnemu pomenu etičnih kodeksov in smernic ti ne odgovarjajo na specifična etična vprašanja (Bhola idr., 2015), saj njihov namen ni zagotavljanje podrobnih razlag in rešitev za vsako posamezno situacijo (Koocher in Keith-Spiegel, 2016).

Zapletenost etičnih vprašanj zahteva kompleksne načine njihovega naslavljanja. Procesi sprejemanja odločitev (*etično odločanje*) vključujejo različne korake in zahtevajo razumevanje ustreznih etičnih načel ter vrednot in sposobnost njihove uporabe v specifičnih situacijah ter kontekstih. *Modeli razreševanja etičnih dilem* so predstavljeni v zaključnem

poglavju te knjige (Čerče idr., 2023). Modeli večinoma kot prvi korak pri razreševanju dilem izpostavljajo nujno poznavanje etičnih načel oz. principov, kodeksov, smernic in relevantnih zakonskih okvirov strokovnega dela. To lahko zagotavlja psiholog z rednim strokovnim usposabljanjem, branjem strokovne literature, s konzultacijami z mentorji, sodelavci oz. z ustreznimi strokovnjaki. Psiholog mora poiskati priložnosti za kontinuirano izobraževanje, da bi okrepil etično zavest in sposobnosti odločanja v etično občutljivih situacijah. Na ta način bo sposoben prepoznati dileme in jih obravnavati z vidika etičnih kodeksov ter drugih relevantnih načel. Eden od pogostih korakov modelov je ovrednotenje pozitivnih in negativnih posledic vsake morebitno sprejete odločitve ter ovrednotenje procesa odločanja. Pri reševanju etičnih dilem je poleg etičnih načel pomembno tudi upoštevanje klientovih posebnih okoliščin (Pope in Vasquez, 2007).

Etična odločitev predstavlja odgovor in etično utemeljitev izbire, sprejete med številnimi možnostmi. Temelji na etičnih načelih in vrednotah ter upošteva potencialni vpliv odločitve na druge. Moralno odločitev je mogoče sprejeti le, če se oseba zaveda etične dileme (Türegün, 2018). Včasih nekateri avtorji ta termin zamenjujejo tudi z etičnim sklepom ali rezultatom razreševanja etične dileme.

V psihologiji so ključna etična načela združena v vsebinskih sklopih. Sklopi sicer niso poenoteni v mednarodnem merilu (Parsonson, 2021a; 2021b), vendar so ne glede na strukturo ali vrstni red v psiholoških kodeksih etike skoraj univerzalni. Povzeti jih je skušala tudi Univerzalna deklaracija etičnih načel za psihologe (International Union of Psychological Science, 2008). Pri nas se sklopi nanašajo na:

Človekove pravice, ki predstavljajo za naše okolje najpomembnejše etično načelo, zato so tudi v slovenskem in tudi evropskem Metakodeksu etike (European Federation of Psychologists' Associations, 2005) navedene kot prve. Predstavljajo temeljne pravice, ki jih ima vsak posameznik kot človeško bitje, vključno z dostojanstvom, s pravičnostjo, spoštovanjem, z enakovrednostjo, enakopravnostjo, s svobodo, pravičnim obravnavanjem itd. (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Psihologi morajo spoštovati kulturne, verske in druge razlike med ljudmi ter biti občutljivi na njihove različne potrebe. Pri poznavanju človekovih pravic se opirajo tudi na *Splošno deklaracijo človekovih pravic* (United Nations, 1948), ki predstavlja temelj svobode, pravičnosti in miru v svetu.

Kompetentnost, ki se nanaša na kapaciteto, spretnosti ali zmožnosti, da se nekaj izvede korektno ali učinkovito ali predstavlja razpon

posameznikovih sposobnosti ali znanja (Colman, 2003). Psihologi morajo imeti široko paleto teoretičnih znanj, poznati psihološke teorije, metode in pristope ter biti sposobni ta znanja prenesti v prakso na tak način, da iz širokega nabora izberejo najprimernejše pristope in intervencije, ki izhajajo iz potreb ljudi oz. situacije. Imeti morajo tudi primerne veščine za vzpostavljanje odnosov z ljudmi, s katerimi prihajajo pri svojem delu v stik. Kompetentnost torej predstavlja sposobnost in zanesljivost psihologa za delo na strokovnem področju. Za to potrebuje zadostno izobrazbo in usposabljanje, ustrezno supervizijo in izkušnje z implementacijo psiholoških tehnik ali postopkov. Kompetentna intervencija temelji na znanstvenih spoznanjih psihologije (EFPA Board of Ethics, 2023). Hkrati mora biti psiholog pozoren tudi na svoje omejitve in, če je treba, sprejeti ukrepe za zagotavljanje kakovosti svojega dela.

Odgovornost določa okvir ključnih dolžnosti psihologov, da se ukvarjajo s strokovnimi vprašanji in odgovarjajo za ohranjanje strokovnih standardov pri delu. To je še posebej relevantno, saj lahko dejanje enega psihologa vpliva na celotno strokovno skupnost in družbo nasploh (EFPA Board of Ethics, 2023).

Integriteta temelji na doslednosti pri upoštevanju etičnih načel psihološke stroke (EFPA Board of Ethics, 2023). Nanaša se na skladnost med izraženimi vrednotami in dejanji osebe. Gre za sposobnost ohranjanja moralnih načel in zavzemanje za njih, tudi v primerih, ko bi bilo to lahko težko ali neugodno. Moralno pravilno dejanje bo oseba z višjo stopnjo integritete prej izvedla tudi, ko je to težko ali nepriljubljeno.

Natančnejša opredelitev načel in terminov znotraj sklopov je na voljo v kodeksih ter v Slovarju etičnih izrazov, ki je bil v letu 2023 objavljen znotraj Odbora za etiko EFPA (EFPA Board of Ethics, 2023).

Večina etičnih načel, ki veljajo za psihologe, je skladnih tudi z drugimi dokumenti, deklaracijami in zakoni na področju zagotavljanja moralnih standardov ter varovanja pravic posameznikov in skupin. Zato se pri vsakodnevnem delu psihologov predvideva, da psiholog poleg poznavanja poklicne etike sledi tudi za področje dela specifičnim usmeritvam.

Zaključek

Etični standardi so lahko razumljeni kot obvezujoči (nujni) ali aspiracijski (zaželeni) glede na raven direktivnosti, s katero usmerjajo delo strokovnjakov (Corey idr., 2014; Rocco Cottone in Tarvydas, 2016). Podobno jih lahko razumemo tudi glede na načine regulative: bolj kot so obvezna

članstva v strokovnih združenjih ali pridobitev in ohranjanje licenc (ali drugi zakonski načini preverjanja dela), v večji meri se zagotavlja nujnost sledenju etičnim (in tudi strokovnim) standardom. Glede obvladovanja kršitev (in ohranjanja etike) se torej v tem primeru zanašamo na obvladovanje tveganj na ta način, da skušamo z različnimi aktivnostmi izvajati preventivne aktivnosti. Razlika v praksah implementacije etičnih standardov je tudi v tem, kakšni načini sankcioniranja kršitev so na voljo. V nekaterih državah sankcioniranje predvideva predvsem poglobljeno samorefleksijo, katere namen je sprememba v ponotranjanju etičnih načel, v drugih državah se osredotočajo predvsem na zagotavljanje pravih ravnanj oz. praks. Zato kršitvam etike sledijo sankcije omejevanja dela oz. učenja novih spretnosti. Zagotovo aspiracijski pogled predstavlja idealne scenarije psihološke prakse, ki pa jih ni vedno moč zagotavljati oz. je težko najti točne smernice, kako jih udejanjati. Zato se v praksi pogosteje (morda celo učinkoviteje?) uporablja pristop obvladovanja tveganj (Koocher in Keith-Spiegel, 2016).

Literatura

- Bhola, P., Sinha, A., Sonkar, S., in Raguram, A. (2015). Ethical dilemmas experienced by clinical psychology trainee therapists. *Indian Journal of Medical Ethics*, 12(4), 206–212.
- Butterfield, K. D., Treviño, L. K., in Weaver, G. R. (2000). Moral awareness in business organizations: Influences of issue-related and social context factors. *Human Relations*, 53(7), 981–1018.
- Colman, A. M. (2003). *Oxford dictionary of psychology*. Oxford University Press.
- Corey, G., Corey, M.S., Corey C., in Callanan, P. (2014). *Issues and ethics in the helping profession* (9. izd.). Brooks Cole.
- Čerče, M., Uran, Z., in Krenker, T. (2023). Modeli in tehnike za učinkovito ravnanje v etično občutljivih situacijah. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 623–647). Založba Univerze na Primorskem.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- EFPA Board of Ethics. (2023, 20. januar). *Glossary: Definition of terms used in EFPA Board of Ethics documents and position papers*. European Federation of Psychologists' Associations.
- European Federation of Psychologists' Associations. (2005). *EFPA meta-code of ethics*.

- Grušovnik, T. (2023). Osnove etike in moralne refleksije. V V. Poštuvan in M. Čerče (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 23–45). Založba Univerze na Primorskem.
- Hemberg, J., in Hemberg, H. (2020). Ethical competence in a profession: Healthcare professionals' views. *Nursing Open*, 7(4), 1249–1259.
- International Union of Psychological Science. (2008). *Universal declaration of ethical principles for psychologists*. <https://www.iupsys.net/about/declarations/universal-declaration-of-ethical-principles-for-psychologists/>
- Klampfer, F. (2003). *Etiški pojmovnik za mlade*. Založba Aristej.
- Koocher, G. P., in Keith-Spiegel, P. (2016). *Ethics in psychology and the mental health professions. standard and cases* (4. izd.). Oxford University Press.
- Lindsay, G., in Clarkson, P. (1999). Ethical dilemmas of psychotherapists. *Psychologist*, 12(4), 182–185.
- Ovreeide, H. (2008). Ethical discourses and ethical dimensions. V G. Lindsay, C. Koene, H. Ovreeide in F. Lang, *Ethics for European psychologist* (str. 15–38). Hogrefe Publishing.
- Parsonson, K. L. (2021a). An overview of findings, non-ethnocentric comparisons, conclusions and implications. v K. L. Parsonson (ur.), *Handbook of international psychology ethics: Codes and commentary from around the world* (str. 244–262). Routledge.
- Parsonson, K. L. (2021b). Understanding psychology's ethics codes from an international perspective: The importance of non-ethnocentric appreciation and comparisons. V K. L. Parsonson (ur.), *Handbook of international psychology ethics: Codes and commentary from around the world* (str. 1–13). Routledge.
- Pettifor, J., McCarron, M., Schoepp, G., Stark, C., in Stewart., D. (2010). *Ethical guidelines for supervision: Teaching, research, practice, and administration*. Canadian Psychological Association.
- Pope, K. S., in Vasquez, M. J. T. (2007). *Ethics in psychotherapy and counseling: A practical guide* (3. izd.). Jossey-Bass.
- Rocco Cottone, R., in Tarvydas, V. (2016). *Ethics and decision making in counseling and psychotherapy* (4. izd.). Springer.
- Rossiter, A., Walsh-Bowers, R., in Prilleltensky, I. (2002). Ethics as a located story: A comparison of North American and Cuban clinical ethics. *Theory & Psychology*, 12(4), 533–556.
- Sruk, V. (1995). *Filozofija*. Cankarjeva založba.

- Türegün, N. (2018). Ethical awareness, ethical decision making, and transparency: A study on Turkish CPAs in Istanbul. V A. Salman in M. G. Abdul Razzaq (ur.), *Accounting from a cross-cultural perspective*. IntechOpen.
- United Nations. (1948). *Universal declaration of human rights*. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- Weinberger, A. (1989). Ethics: Code value and application. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 30(1), 77–85.